

**Західноукраїнський національний університет
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Західноукраїнського національного університету
Кафедра економіки, обліку та оподаткування ВННІЕ**

ПАТИК Олександр Сергійович

**МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО ТА
СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА / MECHANISM OF STATE
REGULATION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES**

Спеціальність: 076 «Підприємництво та торгівля»

Кваліфікаційна робота

ТЕРНОПІЛЬ – 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1. МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС ЯК ОБ’ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	8
1.1. Суб’єкти малого і середнього підприємництва: поняття та ознаки.....	8
1.2. Види суб’єктів малого та середнього підприємництва: нормативний та науково-теоретичний підходи.....	16
 РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК СКЛАДНЕ СИСТЕМНЕ УТВОРЕННЯ.....	26
2.1. Науково-теоретичне розуміння поняття та змісту державного регулювання підприємництва.....	26
2.2. Поняття механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва.....	31
2.3. Нормативно-правовий механізм в структурі загального механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва.....	35
 РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	44
3.1. Сучасний стан розвитку малого та середнього підприємництва в Україні	
3.2. Шляхи державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни..	49
 ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми. Малий та середній бізнес навіть попри війну є рушійною силою для досягнення економічної безпеки України, яка є невід’ємною складовою національної безпеки. Під час триваючої повномасштабної війни, українські бізнеси знаходять способи продовжувати працювати, демонструють стійкість й навіть досягати успіху в надскладних умовах. Починаючи з невеликих стартапів, суб’єкти малого та середнього підприємництва наповнюють бюджети, створюють робочі місця та залишаються базовим сегментом ринкової економіки.

Сучасний стан та подальший розвиток вітчизняних суб’єктів малого та середнього підприємництва знаходить у надзвичайно важкому становищі, на що безумовно вплинуло декілька факторів, як-то: посилення економічної світової кризи, пандемія коронавірусу та військова агресія рф. За таких умов, повноцінне використання можливостей малого та середнього бізнесу є не тільки економічним, але і соціальним завданням державної політики України. Важливе місце малого і середнього бізнесу в економічному зростанні країни визначено Актом про малий бізнес для Європи [1], а на національному рівні - у нещодавно прийнятій Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року, затвердженій Розпорядженням КМУ від 30.08.2024 р. № 821-р [2].

Аналіз сучасного стану та розвитку малого та середнього бізнесу в Україні свідчить про наявність низки проблем, що потребують удосконалення механізмів державного регулювання, з врахуванням сучасних викликів та загроз.

Окремі теоретичні питання державного регулювання розвитку малого та середнього підприємництва розглядалися у працях провідних фахівців у галузі публічного управління, економіки, юриспруденції тощо, зокрема, Алексєєва С., Беяневич О., Братуся С., Венедиктова А., Вінник О., Задихайла Д., Кібенко О., Кравчука В., Мамутова В., Саніахметової Н.,

Спасибо-Фатєєвої І., Шершеневича Г., Щербини В. та інших. Водночас не вирішеними залишається низка питань, які стосуються особливостей діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва та державної підтримки малого і середнього бізнесу в умовах повномасштабної війни в Україні.

Актуалізується тема дослідження також тим фактом, що мале підприємництво не завжди адекватно реагує на кризові виклики та глобальні загрози і є найуразливішою сферою, оскільки суб'єкти малого підприємництва переважно не мають фінансового резерву, який би дозволив утриматися і не збанкрутіти при настанні фінансової кризи.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне дослідження механізму державного регулювання малого і середнього підприємництва в Україні.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі основні завдання:

- визначити поняття та ознаки суб'єктів малого та середнього підприємництва;
- проаналізувати чинне законодавство, що визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу;
- сформулювати поняття організаційно-правових форм суб'єктів малого та середнього підприємництва та здійснити їх класифікацію;
- дослідити механізм державного регулювання даного сектора економіки та визначити його складові сегменти;
- конкретизувати проблеми та перспективи державного регулювання малого та середнього підприємництва суб'єктів малого підприємництва в умовах триваючих воєнних дій, на підставі чого сформулювати шляхи удосконалення механізму державного регулювання досліджуваного сектора.

Об'єктом дослідження є державне регулювання малого та середнього підприємництва в умовах запровадження воєнного стану.

Предметом дослідження є комплексний механізм державного регулювання розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва в Україні в умовах сучасних викликів та ризиків.

Методи дослідження. При написанні роботи використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема: синтезу, аналізу, порівняння, розрахунку абсолютних та відносних величин, групування, економіко-статистичні методи тощо.

Статистичну та інформаційну основу дослідження забезпечили національні та міжнародні нормативно-правові джерела, оприлюднена офіційна статистична інформація Мінекономіки України, Держкомстату України, опублікована звітність на національній платформі Дія. Бізнес, монографічні дослідження та наукові публікації провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, аналітична інформація, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна та практичне значення роботи визначається, перш за все тим, що у представленій магістерській роботі проблема досліджується комплексно, в контексті аналізу останніх змін, внесених у спеціальне законодавство, та з врахуванням науково-теоретичних надбань провідних вчених.

Новизна одержаних результатів полягає у вирішенні актуальної наукової проблеми з розроблення теоретико-методологічних засад та концептуальних підходів щодо вдосконалення механізмів державного регулювання малого та середнього підприємництва в умовах війни та запропоновано відповідні наукові положення, підходи й рекомендації щодо їхнього практичного впровадження.

Апробація результатів. Отримані результати дослідження були представлені на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем» (м. Харків, 21-22 березня 2024 р.).

Структура роботи обумовлена метою, завданнями, об'єктом й предметом магістерського дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які загалом включають в себе сім підрозділів, висновків та списку використаної літератури (44 джерела). Основний зміст роботи викладено на 48 сторінках друкованого тексту, в тому числі 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1

МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС

ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Суб'єкти малого і середнього підприємництва: поняття та ознаки

Малий та середній бізнес є невід'ємним складником ринкової економіки, що сприяє вирішенню цілої низки соціальних, економічних та науково-технічних проблем суспільства.

На сучасному етапі розвитку економіки малий та середній бізнес зазнали серйозних втрат через повномасштабну війну на території країни, що призвело до припинення їх діяльності, відповідно - збільшення безробіття в Україні. Тому відновлення, підтримка, подальший розвиток малого та середнього підприємництва наряду пов'язано із трансформацією механізмів державного регулювання даного сектора економіки під впливом сучасних викликів.

Перш ніж приступити до висвітлення сучасних механізмів державного регулювання малого та середнього підприємництва в Україні, доцільно зупинитись на аналізі основних категорій понятійного апарату, а саме з'ясувати хто такі взагалі суб'єкти господарювання, які саме з них кваліфікуються як суб'єкти малого та середнього підприємництва, та за якими ознаками.

Відповідно до ст. 2 ГК України, учасниками відносин у сфері господарювання є: «... суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності...» [3].

Нормативне тлумачення поняття суб'єкта господарювання безпосередньо передбачено у ст. 55 ГК України, за яким «... суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством ...» [3].

В науковій літературі поширено розуміння суб'єктів господарювання, що розроблено та аргументовано Вінником О.М., а саме: «... суб'єкти господарського права - це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю» [4, с. 59].

Суб'єкти господарського права надзвичайно різноманітні і тому їх класифікують, тобто поділяють на групи, за певними критеріями (ознаками). Свого часу, ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» були внесені зміни до ст. 55 ГК України щодо класифікації видів суб'єктів господарювання, зокрема, стаття була доповнена ч. 3, в якій законодавець виділив суб'єктів мікропідприємництва та суб'єктів малого підприємництва [3; 5].

Таким чином за діючим законодавством визначені наступні види суб'єктів господарювання: «...2. Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації - юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці» [3].

Законодавець у чинному ГК України пропонує критерієм для диференціації суб'єктів господарювання обирати кількість працюючих та доходи від будь-якої діяльності за рік. Аналіз чинного законодавства з цього питання дозволив автору наочно представити у формі Таблиці 1.1 класифікацію видів господарюючих суб'єктів за цими ознаками.

Таблиця 1.1

Види суб'єктів господарювання залежно
від кількості працюючих та доходів за рік*

Вид суб'єкта господарювання	Нормативні кваліфікаційні критерії суб'єкта господарювання
Суб'єкти мікропідприємництва	ФОПи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ
	юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої ОПФ та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ
Суб'єкти малого підприємництва	ФОПи, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ
	юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої ОПФ та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ
Суб'єкти великого підприємництва	юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої ОПФ та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ

* складено автором

Згідно ч. 3 ст. 55 ГК України інші суб'єкти господарювання, які не представлені у Таблиці 1, та не відповідають названим вище критеріям - належать до суб'єктів середнього підприємництва.

Доцільно також зауважити, що у ст. 55 ГК України не враховані ті суб'єкти господарювання, які важко віднести до зазначених категорій, зокрема: пайові інвестиційні фонди, які створюються на договірних засадах і не мають статусу юридичної особи (ЗУ «Про інститути спільного інвестування»); особисте селянське господарство, яке може не лише реалізовувати надлишки сільськогосподарської продукції та надавати послуги туризму на платних засадах, проте не визнається юридичною особою і суб'єктом підприємництва та відповідно не підлягає державній реєстрації, а лише обліку, що здійснюється органами місцевого самоврядування за місцем розташування земельної ділянки (ЗУ «Про особисте селянське господарство») тощо.

Щодо суб'єктів малого та середнього підприємництва, то до прийняття ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» не було єдиного легального визначення. Так, для позначення цієї категорії використовується цілий ряд назв: «суб'єкти малого та середнього підприємництва», «малий та середній бізнес», «малі підприємства», «підприємці», «приватні підприємці» тощо. Незважаючи на значну кількість праць в цьому напрямку, на жаль, дотепер чіткого, заснованого на науковій теорії, однозначного визначення цих суб'єктів не сформульовано.

Традиційно виділяють два види критеріїв малого підприємництва – кількісні та якісні. До кількісних критеріїв відносять такі статистичні показники, як: кількість працюючих на підприємстві, обіг, активи, рівень капіталу та прибутку. Під якісними детермінантами слід розуміти ставлення власника малого підприємства до роботи та управлінню останнім, ступінь його контакту з персоналом тощо.

Безумовно, фактично визначення суб'єктів малого підприємництва залежить від встановлених законодавцем певних критеріїв, які характеризують, перш за все, розмір їх господарської діяльності. Слід зазначити, що у світовій практиці склались досить різноманітні підходи до

критеріїв визначення малого підприємництва. В одних країнах з ринковою економікою таким критерієм є чисельність працівників малого підприємства, а в інших – обсяги виробництва товарів, робіт, послуг, в третіх – розмір статутного капіталу, в четвертих вказані критерії в комплексі.

Для розуміння змісту категорії «суб'єкт малого підприємництва» доцільно провести дослідження тенденцій у його законодавчому визначенні. Як вже зазначалось вище у роботі, критерії визначення суб'єктів малого підприємництва, в тому числі і мікропідприємництва містяться у чинному ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та ст. 55 ГК України. Враховуючи об'єкт та предмет нашого дослідження, вважаємо необхідним зупинитись на аналізі етапів формування нормативних критеріїв щодо визначення поняття суб'єкта малого та середнього підприємництва. Свого часу, першопочатково ці питання в Україні регламентувались ЗУ «Про державну підтримку малого підприємництва» 19.10.2000 р. (наразі втратив чинність). Так, у ст. 1 названого закону «суб'єктами малого підприємництва є:

1. фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності;
2. юридичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн. гривень.

Середньооблікова чисельність працюючих визначається з урахуванням усіх працівників, у тому числі тих, що працюють за договорами та за сумісництвом, а також працівників представництв, філій, відділень та інших відокремлених підрозділів» [6].

Порівняльно-правовий аналіз положень чинного законодавства та попередньо діючого у досліджуваній сфері суспільних відносин, дає підстави говорити, що це визначення застосовується з метою державної підтримки та

стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва та є загальною правовою нормою, хоча не єдиною.

З метою же оподаткування таке визначення застосовувалось з урахуванням саме податкових норм - спеціальних. Так, Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» (діяло до 01 січня 2012 року) конкретно встановлював, що спрощена система оподаткування, обліку та звітності запроваджується для таких суб'єктів малого підприємництва:

« - фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і у трудових відносинах з якими, включаючи членів їх сімей, протягом року перебуває не більше 10 осіб та обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 500 тис. гривень;

- юридичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких за рік середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн. гривень» [7].

Отож, середньооблікова чисельність працюючих для суб'єктів малого підприємництва визначається за методикою, затвердженою органами статистики, з урахуванням усіх його працівників, у тому числі тих, що працюють за договорами та за сумісництвом, а також працівників представництв, філіалів, відділень та інших відособлених підрозділів.

Таким чином, при такій кваліфікації суб'єктів господарювання мова йде, по-перше, щодо кількості найманих працівників; по-друге, щодо встановлення обмежень обсягу виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); по-третє, щодо одержаних доходів від провадження діяльності. З вищевикладеного можна сформулювати заключення, що загальні норми господарського та цивільного законодавства та спеціальні (податкові) норми перебувають в колізії.

Доцільність застосування єдиного визначення суб'єктів малого та середнього підприємництва, в першу чергу, можна обґрунтувати з точки зору самих цих суб'єктів. Тобто, в разі застосування в оподаткуванні уніфікованого їх визначення спрощується розуміння суб'єктами малого підприємництва податкового законодавства, яке закріплює за ними статус платників податків. Єдине визначення полегшить порядок застосування пільг для такої категорії суб'єктів, їх взаємозв'язок зі спеціальними податковими режимами. З прийняттям такої норми, незалежно від виду податку, фактично для цієї категорії був би встановлений на законодавчому рівні спеціальний статус.

Проблематика створення уніфікованого понятійно-категоріального апарату в сфері провадження підприємницької діяльності суб'єктами малого та середнього бізнесу не є новою для сучасною юридичної та економічної науки. З питань єдиного тлумачення термінів «суб'єкт малого підприємництва» й «мале підприємство», на підставі багаточисельних звернень суб'єктів господарювання, Держкомстат України видав Лист від 24.04.2008 р. «Щодо визначення термінів «суб'єкт малого підприємництва» й «мале підприємство» [8]. У Листі Держкомстату України апелює до статті 1 ЗУ «Про державну підтримку малого підприємництва» (на сьогодні втратив чинність) та статті 63 ГК України. На підставі порівнянь визначень, що запропоновані у цих нормативно-правових актів Держкомстат України формулює офіційний висновок, що поняття «суб'єкт малого підприємництва» та «мале підприємство» не є тотожними, оскільки до суб'єктів малого підприємництва крім малих підприємств відносяться й ФОПи.

Стосовно ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності вищезгаданими суб'єктами зауважуємо, що відповідно до ст. 2 ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. [9], суб'єкти підприємницької діяльності, яким відповідно до законодавства надано дозвіл на ведення спрощеного обліку доходів і витрат, ведуть бухгалтерський облік і подають фінансову звітність у порядку,

встановленому законодавством про спрощену систему обліку і звітності. В той же час ч. 3 ст. 11 цього ж Закону для суб'єктів малого підприємництва національними положеннями (стандартами) встановлена скорочена за показниками фінансова звітність.

Розуміння нормативних дефініцій «суб'єкт малого підприємництва», «суб'єкт середнього підприємництва» безумовно сьогодні неможливо без аналізу відповідних науково-теоретичних напрацювань з цього питання.

Досліджуючи проблемні питання визначення організаційно-правової форми суб'єктів малого та середнього підприємництва І.С. Похиленко визначає, що малі підприємства є одним із суб'єктів малого підприємництва разом із громадянами-підприємцями, а малий бізнес – це не що інше, як діяльність суб'єктів малого підприємництва, тобто термін «бізнес» виступає в ролі зарубіжного аналога терміну «підприємництво». І.С. Похиленко пропонує запровадити відповідні зміни до чинного законодавства, замінивши іноземний термін «бізнес» вітчизняним «підприємництво» і використовувати останній у своїй законодавчій діяльності [10, с. 138].

І.С. Похиленко також вважає за необхідне для усунення термінологічних відмінностей між тоді діючим ЗУ «Про державну підтримку малого підприємництва» та Рекомендацією Комісії 2003/361/ЄС від 06.05.2003 р. про визначення суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва [11, с. 220] включити до складу правової категорії «середньооблікова кількість працюючих» безпосередньо працівників, працівників органів управління та контролю, їх керівництво, учасників малого підприємства залежно від обраної організаційно-правової форми. Крім того, зазначити, що жінки, що перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, а згодом у відпустці по догляду за дитиною – не входять до складу середньооблікової звітності працюючих.

У широкому розумінні під «малим бізнесом» розуміється сукупність найбільш активної частини юридичних і фізичних осіб, що не об'єднані у монополістичні структури. У вузькому – безпосередньо саме приватне

підприємство (господарську діяльність фізичної особи-підприємця), засноване на підприємницькій ідеї [10, с. 138].

Наразі у науково-теоретичній площині питання класифікації суб'єктів господарювання є остаточно невирішеним та залишається предметом гострої наукової дискусії. Так, законопроект № 6013 «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», що прийнятий за основу (ЗУ від 12.01.2023 р. № 2870-IX) [12], на думку багатьох представників науки господарського права може спричинити низку кризових явищ в економіці держави у воєнний та повоєнний часи. Натомість, на думку розробників даного законопроекту прийняття закону надасть можливість уніфікувати та вдосконалити організаційно-правові форми юридичних осіб, зокрема забезпечить стабільність і ефективність їх правового регулювання.

Отож, підсумовуючи, доцільно вказати на практичну тотожність досліджуваних вище категорій. Вбачається, що поняття «малий бізнес», «середній бізнес» частіше використовується в економічній літературі, натомість терміни «мале підприємництво», «середнє підприємництво» використовується переважно у нормативно-правових актах.

1.2. Види суб'єктів малого та середнього підприємництва: нормативний та науково-теоретичний підходи

Нормативний підхід до визначення малого та середнього підприємництва в Україні, як зазначалось попередньо в роботі, визначений у ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та ГК України. Саме аналіз цих нормативно-правових актів надав можливість конкретизувати автору основні критерії визначення малого та середнього підприємництва у вигляді таблиці 1.2, що пропонується нижче.

Таблиця 1.2

Критерії визначення малого та середнього підприємництва
за ГК України*

Вид суб'єкта господарювання	Критерії визначення	
	Кількість працівників	Річний дохід
Мікро	≤ 10 осіб	≤ 2 млн. євро
Малі	≤ 50 осіб	≤ 10 млн. євро
Середні	< 250 осіб	≤ 50 млн. євро

*складено автором

Як зазначають провідні фахівці в галузі регулювання малого та середнього підприємництва, вітчизняні критерії поділу суб'єктів (*прим.* представлені вище у таб. 1.2) відповідають Рекомендаціям Європейської Комісії для визначення мікро-, малих та середніх підприємств, але в більшості випадків саме регулювання не відповідає рекомендаціям Європейської комісії, а саме в Повідомленні комісії Раді, Європейському парламенту, Європейському економічному та соціальному Комітету та Комітету регіонів – «спочатку подумай про мале» – «Закон про Малий бізнес» для Європи (Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – «Think Small First» – A «Small Business Act» for Europe {SEC(2008) 2101} {SEC(2008) 2102} /* COM/2008/0394 final */) [13, с. 7].

Конкретизація чітких критеріїв визначення суб'єктів бізнесу має не тільки науково-теоретичне, а також і прикладне значення, зокрема задля уникнення зловживань такими суб'єктами при використанні спрощеної системи оподаткування. В зв'язку з цим, доцільно в межах нашого дослідження також висвітлити підходи до класифікації суб'єктів господарювання на мікро, малі та середні, що представлені у спеціальному

законодавстві, а саме ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9] та Податковому кодексі України [14].

Оскільки дія ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» поширюється на всіх суб'єктів господарювання, що мають статус юридичної особи незалежно від їх організаційно-правової форми і форми власності, на думку автора, доцільно також представити класифікацію суб'єктів і за цим нормативним актом. Критерії визначення суб'єктів з спеціальним законодавством представлені нами нижче у таблиці 1.3. роботи.

Таблиця 1.3

Види суб'єктів малого та середнього бізнесу
за законодавством про бухгалтерський облік*

Вид суб'єкта (категорія підприємства)	Критерії визначення		
	Балансова вартість активів	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Середня кількість працівників
Мікро	≤ 350 тис. євро	≤ 700 тис. євро	≤ 10 осіб
Малі	≤ 4 млн. євро	≤ 8 млн. євро	≤ 50 осіб
Середні	≤ 20 млн. євро	≤ 40 млн. євро	≤ 250 осіб

*складено автором

Враховуючи об'єкт та предмет дослідження, певний науковий інтерес викликає підхід законодавства щодо диференціації суб'єктів малого та середнього підприємництва, запропонований у податковому законодавстві. З метою стимулювання розвитку малого бізнесу в країні запроваджено систему спрощеного оподаткування, відповідно виділено чотири основні групи платників єдиного податку. Критерії, що запропоновані у податковому законодавстві окрім обсягу доходу, що вимірюється у відповідних розмірах мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року; кількості найманих працівників; передбачають також

врахування виду господарської діяльності та організаційно-правової форми суб'єкта господарювання. Аналіз положень чинного ПК України дозволив автору диференціювати суб'єктів малого підприємництва, що представлено у вигляді таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Критерії диференціації суб'єктів малого бізнесу за ПК України*

Група платника єдиного податку	Організаційно-правова форма	Вид діяльності	Кількість найманих працівників	Обсяг доходу (в розмірах мінімальної заробітної плати)
I група	ФОП	роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню	немає	≤ 167 м. з. п.
II група	ФОП	надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства	≤ 10 осіб	≤ 834 м. з. п.
III група	ФОП, юридичні особи різних організаційно-правових форм	вимоги не встановлено	не обмежена	≤ 1167 м. з. п.
	ФОП (е-резиденти)	надання послуг, виробництво та/або продаж товарів виключно на користь нерезидентів України	немає	≤ 1167 м. з. п.
IV група	юридичні особи різних організаційно-правових форм (частка с/г виробництва $\leq 75\%$)	сільськогосподарське товаровиробництво	не обмежена	не встановлено
	ФОП	діяльність виключно в межах фермерського господарства (виroduвання, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж за місцем податкової адреси за умови, що площа с/г земель $0,5 \leq 20$ га)	немає, (членами ФГ є лише члени сім'ї)	

*складено автором

Дослідження видів суб'єктів малого та середнього підприємництва за таким критерієм як організаційно-правова форма потребує аналізу змісту категорії «організаційно-правова форма».

Поняття «організаційно-правова форма» часто вживається в законодавстві, однак чітко не визначено, тому у науковій літературі неоднозначно подається його розуміння, що й зумовлює доцільності висвітлення даного питання в окремому підрозділі випускової роботи. Єдиним нормативним документом, в якому міститься визначення організаційно-правової форми господарювання є наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої кооперації № 97 від 28.05.2004 р., яким затверджений Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004, відповідно до якого: «...організаційно-правова форма господарювання - форма здійснення господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо...» [15].

На думку вчених, організаційно-правова форма - це типова модель, яка є основою для побудови та функціонування як внутрішньої організації підприємства, так і певною мірою його зовнішніх ознак [16, с. 224].

У розумінні І.М. Кучеренко, організаційно-правова форма юридичної особи - це визначена нормами права сукупність пов'язаних між собою елементів (ознак), яка дає підставу у зовнішньому прояві відрізнити один вид юридичної особи від іншого [17, с. 19].

Ісаков М. також розглядає організаційно-правову форму через зв'язок зовнішніх і внутрішніх ознак, однак формулює це поняття як комплекс правових норм, що визначають відносини між учасниками підприємства і всіх разом з оточуючим світом та рештою юридичних та фізичних осіб [18, с.

109]. З цією думкою не можна погодитися, бо комплекс правових норм - це характеристика системи права, а не організаційно-правової форми господарювання.

Деякі науковці організаційно-правову форму визначають через форму власності. Так, В.С. Щербина визначає її як передбачену або санкціоновану правом організаційну структуру, в якій діє юридична особа, вбачаючи її суть у класифікації юридичних осіб залежно від трьох форм власності та способів розмежування в підприємствах окремих форм власності і управління майном [19, с. 14]. На нашу думку, така позиція є спірною, бо не можна організаційно-правову форму розглядати через призму форми власності. Організаційно-правова форма - це певна чітко визначена правова форма організації господарської діяльності, яка може існувати у всіх формах власності (приватній, державній та комунальній).

Варто погодитися з вченими, які визначають організаційно-правову форму як концентроване втілення сутнісних організаційних і правових ознак, які є спільними для юридичних осіб різних видів [17, с. 38]. Логічним висновком при аналізі наведених визначень поняття «організаційно-правова форма», є той, що дана категорія стосується організації діяльності тільки юридичних, а не фізичних осіб.

В Державному класифікаторі України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004 ФОПи не зазначаються серед організаційно-правових форм господарювання - вони є суб'єктами господарювання, але не є організаційно-правовою формою господарювання.

На законодавчому рівні чітко не визначено, в яких організаційно-правових формах можуть діяти суб'єкти малого та середнього підприємництва, тому необхідно враховувати загальні положення цивільного та господарського законодавства. Відправною при визначенні організаційно-правових форм юридичних осіб є ст. 83 ЦК України, відповідно до якої «...юридичні особи можуть бути створені в таких організаційно-правових формах: товариства, установи та в інших формах, встановлених законом...»

[20]. Тобто, можна зробити висновок, що перелік організаційно правових форм юридичних осіб не є вичерпним. Отож, у законодавстві України немає переліку «інших організаційно-правових форм» юридичних осіб, зокрема і суб'єктів малого та середнього підприємництва. Звісно, що у формі установ суб'єкти малого та середнього підприємництва не створюються, оскільки основною метою діяльності установ не є отримання прибутку, а підприємництво завжди передбачає основну мету – отримання прибутку.

Відповідно до положень ст. 63 ГК України під загальним поняттям «підприємство» законодавець розуміє кооперативи, господарські товариства, фермерські господарства [3].

І.С. Похиленко, досліджуючи організаційно-правові форми суб'єктів малого та середнього підприємництва пропонує їх класифікацію за наступними критеріями:

«...1. залежно від наявності статусу юридичної особи:

- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва, що не мають статусу юридичної особи – громадяни-підприємці;
- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва, що мають статус юридичної особи – малі підприємства, які в свою чергу можна поділити на господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства;

2. залежно від сфери діяльності:

- у промисловості та будівництві;
- в науці і науковому обслуговуванні;
- в галузях невиробничої сфери;
- в роздрібній торгівлі;
- в сільському господарстві (фермерські господарства);

3. залежно від форм власності:

- суб'єкти малого підприємництва, що діють на основі державної власності;
- суб'єкти малого підприємництва, що діють на основі недержавної

власності (приватної, комунальної, колективної власності);

- підприємства, що діють на основі змішаної форми власності;

4. залежно від способу утворення та формування статутного фонду:

- унітарні;
- корпоративні;

5. залежно від наявності іноземних інвестицій в статутному фонді:

- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва з іноземними інвестиціями та без іноземних інвестицій;
- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва без іноземних інвестицій

6. залежно від законодавства, на підставі якого була створена певна організаційно-правова форма суб'єкта малого підприємництва:

- організаційно-правові форми резидентів (створені відповідно до законодавства України);
- організаційно-правові форми нерезидентів (створені за законодавством іншої держави);

7. залежно від умов відповідальності учасників за зобов'язаннями певної організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва розрізняють:

- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва з обмеженою відповідальністю (ТОВ, АТ);
- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва з додатковою відповідальністю, несуть додаткову відповідальність пропорційно розміру вкладу кожного з учасників (ТДВ);
- організаційно-правові форми суб'єктів малого підприємництва із змішаною відповідальністю (КТ);
- з повною відповідальністю (ПТ, ПП, ФОП) [11, с. 221].

В цілому, поділяючи точку зору І. Похиленко, ми все ж таки не можемо погодитись з її позицією щодо виділення ФОПів як організаційно-правової форми, саме через відсутність організаційної єдності.

Отож, залежно від статусу суб'єкти малого та середнього підприємництва можуть бути як юридичними особами, так і ФОПами. На нашу думку, більш оптимальною формою ведення приватного підприємництва є створення юридичної особи. На відміну від ФОПа, юридична особа несе відповідальність за здійснення підприємницької діяльності своїм статутним капіталом, який може складати декілька гривень, а не всім своїм майном.

Таким чином, до найважливіших чинників, що визначають організаційно-правові форми суб'єктів господарювання, в тому числі представників малого та середнього бізнесу можна віднести:

- цілі, які ставить перед собою підприємець (група підприємців), та шляхи їх здійснення в конкретному соціально-економічному середовищі;
- спосіб формування стартового капіталу;
- методи здійснення виробничо-господарської діяльності;
- організаційна форма та методи управління підприємством;
- законодавча та нормативно-технічна база, що регламентує створення, функціонування та ліквідацію діяльності суб'єкта господарювання;
- форми власності майна, що використовує підприємець;
- форма організації виробництва тощо.

Нажаль, ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» так і не визначив основні організаційно-правові форми суб'єктів мікропідприємництва, суб'єктів малого та середнього бізнесу. Наразі на необхідності комплексного врегулювання проблеми правового статусу підприємств наголошують розробники законопроекту № 6013 «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», що був прийнятий за основу (ЗУ від 12.01.2023 р. № 2870-IX) [12].

Проведене в даному розділі роботи дослідження організаційно-правової форми суб'єктів малого та середнього бізнесу дозволяє зробити наступні проміжні висновки:

- дані суб'єкти господарювання можуть існувати в будь-якій організаційно-правовій формі, що визначені в чинному законодавстві;

- до суб'єктів малого підприємництва включені суб'єкти мікропідприємництва, якими можуть бути як юридичні особи, так і ФОПи, які здійснюють комерційну діяльність і зареєстровані у встановленому законом порядку;

- особливістю будь-якої організаційно-правової форми суб'єктів малого та середнього бізнесу є те, що річний дохід за звітний період від будь-якої діяльності не повинен перевищувати суму, передбачену законодавством, і в яких середня кількість працівників не перевищує кількість встановлену у законі.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК СКЛАДНЕ СИСТЕМНЕ УТВОРЕННЯ

2.1. Науково-теоретичне розуміння поняття та змісту державного регулювання підприємництва

З початком війни економічна активність на внутрішньому ринку України суттєво знизилась. За даними аналітиків у довоєнний час частка суб'єктів мікро-, малого та середнього бізнесу становила понад 99% зареєстрованих підприємств країни і була основним двигуном економічного розвитку й інновацій. Таке місце цих суб'єктів господарювання в економіці країни пояснюється тим фактом, що саме вони забезпечували економічну стабільність країни, наповнюючи бюджети, створюючи робочі місця, насичуючи ринок товарами та послугами тощо. Велика кількість суб'єктів малого та середнього бізнесу зазнали значних втрат через повномасштабну війну, що призвело до їх зупинки та збільшення безробіття в країні. Тому відновлення, розвиток, а також підтримка з боку держави суб'єктів малого та середнього підприємництва сьогодні є надзвичайно важливим завданням.

Наразі актуалізується проблема науково-теоретичного переосмислення значення державного втручання задля досягнення сталого розвитку в умовах війни та післявоєнного відновлення. В умовах триваючих воєнних дій в країні, місія державного регулювання у розвитку національної економіки України та досягнення цілей сталого розвитку на сучасному етапі державотворення, а також вплив негативних чинників на трансформацію механізму державного регулювання потребує ґрунтового аналізу в межах нашого дослідження.

Висвітлення сучасного стану державного регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів малого та середнього підприємництва дає підстави

констатувати численні проблеми, що потребують не лише нормативного урегулювання, але і науково-теоретичної, доктринальної оцінки, зокрема щодо посилення ролі держави, її впливу, та надмірного втручання у функціонування суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану, що може перетворитись на реальну загрозу для економічного сектора країни.

Розв'язання проблеми забезпечення належного функціонування економічного сектора під час триваючої війни в Україні, безпосередньо пов'язано із реалізацією своїх повноважень регулятором. Від якісного та ефективного здійснення функцій із державного регулювання малого та середнього бізнесу, які адаптовані до сучасних реалій, в цілому залежить як національна безпека України, так і економічна безпека країни.

Теоретико-прикладні аспекти феноменів «державне регулювання», «державне регулювання економіки», «державне регулювання господарської діяльності», «державне регулювання підприємництва», «державне регулювання малого та середнього підприємництва», «механізми державного регулювання» широко представлені в наукових працях представників різних галузевих наук і характеризуються дискусійністю та відсутністю єдиного підходу.

Для розуміння сучасного механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва в умовах війни, доцільно визначитись із співвідношенням інститутів «державне регулювання» та «державне управління» як фундаментальних категорій науки управління.

Незважаючи на широке використання у теорії державного управління понять «державне регулювання» та «державне управління» їх зміст, а також співвідношення між даними категоріями тлумачиться по-різному.

В. Негребельний формулює заключення про те, що змістовна сутність державного регулювання (на відміну від державного управління як владно-розпорядчої діяльності) полягає у використанні переважно непрямих (економічних, стимулюючих, заохочувальних) методів управлінського впливу на відповідні об'єкти. Водночас у державному регулюванні

застосовуються й методи безпосереднього впливу на об'єкти управління, а тому державне регулювання, зрештою, неможливе без використання методів державного управління [21, с. 136].

Отож, державне регулювання - це система заходів, що здійснюються спеціально уповноваженими державними органами у певних сферах життєдіяльності суспільства з метою реалізації функцій держави шляхом застосування спеціальних методів впливу та встановлення певних правил, критеріїв і стандартів.

В межах дослідження, з метою з'ясування змісту поняття державне регулювання безпосередньо малого та середнього підприємництва доцільно проаналізувати фундаментальні науково-теоретичні підходи до трактування понять «державне регулювання економіки» та «державне регулювання господарської діяльності», оскільки економіка країни за будь-яких умов функціонування (мирний час, воєнний стан, повоєнне відновлення) завжди залишається однією з найбільш регульованих державою сфер. Що ж до змістового наповнення поняття «державне регулювання господарської діяльності» то одним з видів господарської діяльності є діяльність суб'єктів малого та середнього бізнесу, що здійснюється з метою одержання прибутку, тому вбачається що з'ясування основних ознак державного регулювання економіки, господарської діяльності, підприємницької діяльності взагалі, сприятиме визначенню специфічних ознак державного регулювання саме цього сектору економіки.

В економічній літературі державне регулювання економіки прийнято розглядати в теоретичній та практичній площинах.

З теоретичної точки зору державне регулювання економіки – це система знань про сутність і закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики, а з практичної точки зору – це складова частина відтворення (кругообіг ресурсів, доходів, продуктів) [22, с. 12].

Викликає інтерес визначення змісту державного регулювання економіки, представлене Р. Бойчук у монографії «Правові основи здійснення господарської діяльності в інноваційному суспільстві», а саме: «...державне регулювання економіки, – це обмеження свободи, встановлення тих або інших рамок, великих або менших обмежень залежно від обраної моделі регулювання. Метою економічної політики держави має бути максимізація цінності суспільного виробництва, яка досягається шляхом отримання найбільшого економічного ефекту кожним суб'єктом господарювання і на основі цього максимального задоволення потреб споживачів..» [23, с. 61]. В подальшому, автор суті державного регулювання економічної (господарської) діяльності розглядає як діяльність держави в особі її органів, що спрямована на упорядкування відносин в ринковій економіці [24, с. 91].

І. Назаркевич пропонує визначення державного регулювання національної економіки як системи правил, координуючих органів та заходів держави, спрямованих на структурне реформування національної економіки з урахуванням геополітичних, природних, культурних і господарських особливостей, відповідно до визначених стратегічних пріоритетів, національних інтересів та системи національної безпеки держави [25, с. 58].

Н. Шibaєва і Т. Бабан трактують державне регулювання економіки як систематичний вплив держави на економічну поведінку суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення конкурентних умов для їх функціонування і вирішення соціально-економічних проблем суспільства [26, с. 10].

В умовах ринкового господарства державне регулювання економіки В. Приходько пропонує розглядати як систему типових заходів законодавчого, виконавчого та контрольного характеру, здійснюваних державними органами та громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої соціально-економічної системи до змінних умов [27, с. 6].

Представлені вище різноманітні сучасні науково-теоретичні дефініції поняття «державне регулювання економіки» дозволяють тлумачити зміст даного інституту як в широкому, так і вузькому аспектах.

В широкому сенсі, державне регулювання економіки – це сукупність стандартних цілеспрямованих заходів і процедур, які систематично ініціюють, запроваджують і здійснюють у соціально-економічній системі на локальному, регіональному, національному і глобальному рівнях у державі для забезпечення умов ефективного функціонування і розвитку економічної системи. У вузькому розумінні під державним регулюванням економіки розуміють процес впливу державної влади (в особі органів законодавчої й виконавчої влади та управління) на умови, спосіб і характер дій суб'єктів економічної системи відповідно до її пріоритетів [22, с. 12].

На підставі ґрунтовного аналізу законодавства та спеціальних досліджень В. Щербина формулює визначення поняття «державне регулювання господарської діяльності» як здійснення державою в особі її компетентних органів комплексу економіко-правових, організаційно-правових (управлінських) та юридичних (правових) заходів щодо упорядкування діяльності господарських організацій та фізичних осіб-підприємців з метою реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку шляхом застосування різноманітних засобів і механізмів такого регулювання» [28, с. 11].

Ю. Косенюк формулює визначення терміну «державне регулювання у сфері підприємницької діяльності» з наступним його змістовим наповненням:

- 1). як одну з функцій управління;
- 2). як коригуючу діяльність;
- 3). як окремий вид діяльності держави у сфері бізнесу;
- 4). як регуляторний процес [29, с. 30].

В контексті нашого дослідження пропонуємо державне регулювання малого та середнього підприємництва тлумачити як окрему функцію

державного управління, що являє собою діяльність спеціально уповноважених державних органів, що спрямована на розвиток підприємницької активності суб'єктів малого та середнього бізнесу та вдосконалення регуляторних процедур.

2.2. Поняття механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва

Похідним від загального поняття «державне регулювання малого та середнього підприємництва» є поняття «механізм державного регулювання малого та середнього підприємництва», яке є широковживаним в економічній науці та науці державного управління, але як і вищерозглянуті визначення немає однозначного науково-теоретичного тлумачення, що актуалізує проведення подальших наукових розробок.

В економічній науці загальне науково-теоретичне розуміння механізмів державного регулювання сформульовано у працях І. Михасюка, С. Мочерного, В. Карсекіна, В. Приходька, Д. Стеценка та ін. Визначення механізмів державного регулювання, запропоновані вченими є подібними, та в основному полягають у тлумаченні механізмів державного регулювання як комплексу (сукупності) форм, методів, засобів цілеспрямованого впливу держави. Нижче представлені дефініції поняття «механізм державного регулювання», в яких пропонується дещо інший науковий підхід до тлумачення змісту даного феномену.

Д. Котелевець проаналізувавши визначення механізму державного регулювання, що сформульовані провідними вітчизняними та закордонними науковцями, сформулював авторську дефініцію: «механізм державного регулювання економіки — це впорядкована система взаємопов'язаних компонентів, а саме методів, інструментів, форм та принципів, які використовуються і можуть бути застосовані органами державної влади,

місцевого самоврядування для здійснення впливу на економічну поведінку суб'єктів господарювання» [30, с. 45].

В теорії управління широко представлені науково-теоретичні дослідження механізмів управління, тому саме як похідний від механізму управління розглядає механізм державного регулювання О. Чечель. Науковець тлумачить механізм як компонентну структуру, складовими елементами якої є «цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти й об'єкти, методи та форми державного регулювання економіки, які у своїй взаємодії та взаємозв'язку обумовлюють економічну політику країни, реалізація якої сприятиме досягненню стратегічної мети та виконанню регулюючої функції держави у сфері державного управління» [31, с. 7].

В системі управління механізм державного регулювання В. Приходько визначає як «сукупність функцій, етапів і послідовних процедур регуляторного впливу на організаційну систему, що супроводжується досягненням певного результату цього впливу, який може бути зіставлений з індикаторами-показниками для визначення рівня досягнення управлінських (програмних) цілей функціонування системи» [32, с. 7].

За основу для формулювання дефініції «механізм державного регулювання» І. Дроботенко обрав доктринальне уявлення про механізми управління: «... під механізмами державного регулювання слід розуміти здійснення державою комплексних заходів (організаційних, правових, економічних тощо) у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та інших суспільних процесів та явищ з метою їх упорядкування чи для зміни й розвитку суспільних явищ або їх зв'язків...» [33, с. 98].

На наш погляд, загальний механізм державного регулювання малого та середнього бізнесу охоплює низку сегментів - механізмів державного регулювання як за функціональним призначенням, так і суб'єктами регулювання. Доцільно констатувати неоднозначність наукових поглядів щодо виділення певних механізмів у загальному комплексному механізмі

державного регулювання конкретної сфери. Заслужують на увагу результати наукових розробок окремих вчених.

Досліджуючи механізми державного регулювання у сфері законотворчої діяльності, І. Дроботенко пропонує в структурі загального механізму державного регулювання виділяти чотири види механізмів державного регулювання законотворчої діяльності в Україні, а саме: правовий механізм; економічний механізм; організаційний механізм; соціально-психологічний механізм [33, с. 98].

Ю. Косенюк, досліджуючи механізми державного регулювання у сфері підприємницької діяльності виокремлює 5 механізмів: фінансово-економічний; інституційний; організаційний; ресурсний; нормативно-правовий [29, с. 60].

Відмінною з цього приводу є позиція В. Приходько, який у сфері забезпечення економічної безпеки, пропонує механізми державного регулювання диференціювати на механізм формування та механізм реалізації економічної безпеки [33, с.8].

Найбільш популярним підходом в теорії державного управління, на думку Р. Білоскурського, є визначення видів механізмів державного регулювання – за сферою їхньої дії. Вчений диференціює наступні види механізмів державного регулювання: нормативно-правовий; адміністративний; фінансово-економічний; інформаційний [34, с. 16].

У структурі механізму державного регулювання виділяють основні стратегічні цілі, на досягнення яких спрямований механізм, принципи його реалізації та функції.

В. Приходько, в процесі вивчення основних елементів структури механізму державного регулювання економічної безпеки класифікує їх як: «методи, важелі, інструменти, політика, правове, нормативне та інформаційне забезпечення» [32, с. 8]. Науковець також не називає у структурі механізму державного регулювання окремі механізми, як невід’ємні сегменти загального, хоча не виключає такий підхід при

характеристиці механізму державного управління. До основних складових механізму державного управління, на думку вченого, може входити: «економічний; мотиваційний; організаційний; політичний; правовий» [41, с. 8].

Аналіз представлених вище наукових поглядів на проблему класифікації механізмів, що є складовими елементами загального механізму державного регулювання, дає підстави говорити про неоднозначність, дискусійність, а іноді і помилковість позицій дослідників. Загальнопоширеною залишається теза, що державне регулювання є однією з основних функцій державного управління, умовою реалізації якої є наявність дієвого механізму, що має багатокомпонентну структуру.

Ототожнення категорій «державне регулювання» і «механізм державного регулювання» пояснюється певною подібністю даних інститутів, але з цього питання заслуговує на увагу позиція Д. Котелевця щодо відмінності між цими інститутами. На думку вченого, «державне регулювання є за своїм змістом статичною системою, яка являє собою онтологічно притаманну такому регулюванню сукупність елементів. Якщо розглядати сутність механізму державного регулювання економіки полягає в аналізі структури такого регулювання, конкретизації його методів, їх взаємозв'язку» [30, с. 46].

Досліджуючи сутність категорії «механізм державного регулювання», його структуру, в науковій літературі також широко представлені погляди, за якими структуру механізму державного регулювання прийнято розглядати не лише як комплекс окремих механізмів, але як багатокомпонентну структуру, елементами якої є суб'єкти та об'єкти регулювання; мета та завдання регулювання; принципи та методи регулювання; певна послідовність заходів регулювання та контроль за їх виконанням; оцінка наслідків здійснення певних регуляторних впливів держави на економіку.

Подібна позиція щодо структури механізму державного регулювання економіки, представлена в роботі О. Чечеля. Науковець розглядає механізм

державного регулювання як складну систему, елементами якої є: «цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти й об'єкти, методи та форми державного регулювання економіки, які у своїй взаємодії та взаємозв'язку обумовлюють економічну політику країни, реалізація якої сприятиме досягненню стратегічної мети та виконанню регулюючої функції держави у сфері державного управління» [31, с. 11].

На нашу думку, механізм державного регулювання малого та середнього підприємництва має складну комплексну природу, що дозволяє розглядати його як сукупність окремих механізмів державного регулювання (які є сегментами загального механізму), а саме: нормативно-правовий; інституційний; фінансово-економічний; адміністративно-організаційний. Для кожного з вищеназваних механізмів притаманні свої методи та інструментарій. Вбачається, що лише в комплексі ці механізми можуть забезпечити ефективне функціонування єдиного механізму державного регулювання.

Результати аналізу наукових джерел дають можливість стверджувати, що механізм державного регулювання малого та середнього підприємництва – це впорядкована комплексна система взаємопов'язаних функціональних механізмів (правового, інституційного, фінансово-економічного, адміністративно-організаційного), які структурно включають весь інструментарій (форми, методи, засоби) державного впливу, основною метою застосування якого є сталий розвиток і стабільність економічного сектора країни.

2.3. Нормативно-правовий механізм в структурі загального механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва

Майже усі дослідники механізмів державного регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства виокремлюють правовий або нормативно-

правовий механізм регулювання. Даний механізм державного регулювання справедливо назвати базовим. До правового механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва, в першу чергу, слід віднести унормування, правове регулювання діяльності суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва. Вважаємо, що під правовим регулюванням слід розуміти впорядкування певних суспільних відносин, їх юридичне закріплення та охорону, що здійснюється шляхом застосування норм права.

У правовій доктрині «сфера правового регулювання - це сукупність суспільних відносин, яку можна і необхідно впорядкувати за допомогою права і правових засобів. Інакше: сфера правового регулювання - галузь соціального простору, яка охоплена правом. Це, насамперед, суспільні відносини - економічні, політичні, соціально-культурні. Йдеться про ті суспільні відносини, функціонування яких неможливо без використання правових засобів» [35, с. 490]. До таких відносин, беззаперечно, відносяться і підприємницька діяльність, зокрема діяльність малого і середнього бізнесу.

Юридична регламентація підприємницької діяльності є одним з пріоритетних напрямів правового регулювання на сучасному етапі, оскільки процеси належного та ефективного унормування малого та середнього підприємництва пов'язані із забезпеченням економічної безпеки в країні, що є надважливим завданням в умовах триваючих воєнних дій. Правовий механізм державного регулювання малого та середнього підприємництва реалізується через юридичні правила поведінки загального характеру, закріплені в нормативних та правових актах різної юридичної сили. Правовий механізм державного регулювання є частиною всього механізму державного регулювання.

В теорії права О. Скаун формулює доктринальне визначення механізму правового регулювання: «... це узята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються

інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок...» [35, с. 498].

Отож, правовий механізм державного регулювання є, по суті, системою уніфікованих юридичних засобів і способів, що застосовуються для ефективного регулювання суспільних відносин. Від нормативно-правового механізму безпосередньо залежить ефективність правового регулювання суспільних відносин, зокрема тих, що виникають під час провадження підприємницької діяльності.

За допомогою нормативно-правових актів, що призначені регулювати відносини між державою і суб'єктами господарювання, а також між самими суб'єктами господарювання, держава здійснює правову регламентацію порядку провадження підприємницької діяльності. Саме завдяки законам та іншим нормативно-правовим актам створюється необхідний правовий режим забезпечення та охорони публічних і приватних інтересів у сфері господарювання, визнання статусу суб'єкта мікро-, малого та середнього підприємництва, надання прав на зайняття певними видами діяльності, що встановлює обов'язкові вимоги і визначення порядку провадження такої діяльності, здійснення контролю за провадженням діяльності в даній сфері з метою недопущення небажаних результатів господарської діяльності, стимулювання, підтримка суб'єктів малого та середнього бізнесу та інших видів економічного впливу.

І.М. Ямкова, досліджуючи напрями вдосконалення правового забезпечення підприємницької діяльності, під правовим забезпеченням підприємницької діяльності розуміє комплекс юридичних норм, закріплених у Конституції України, законодавчих, нормативно-правових актах і актах індивідуального характеру, які встановлюють правила поведінки суб'єктів підприємництва при здійсненні ними господарської діяльності, а також визначають міру відповідальності за порушення цих правил [36, с. 47].

Погоджуємося з позицією науковиці, яка трактуючи поняття правового забезпечення підприємництва підкреслює значення Основного закону у

цьому механізмі. Безсумнівно, що державне регулювання повинно ґрунтуватись на принципах, закріплених у Конституції України та ключових міжнародних договорах, які мають значення для розвитку конкретної сфери, у нашому випадку – підприємництва загалом та мікро-, малого та середнього підприємництва, зокрема.

Конституція України містить основну гарантію права кожної особи на заняття підприємницькою діяльністю та встановлює, що виключно законами України можуть визначатися правові засади і гарантії підприємництва, надає територіальним громадам право об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби. Органам місцевого самоврядування Конституція України також надає повноваження управляти майном, що є в комунальній власності; затверджувати програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролювати їх виконання; утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснювати контроль за їх діяльністю; вирішувати інші питання місцевого значення, віднесені Законом України «Про місцеве самоврядування» до їхньої компетенції [13, с. 10].

Прийняття Конституції України стало офіційним кроком у визнанні підприємництва, в зв'язку з чим перед суспільством і державою постали питання переосмислення місця і ролі підприємництва в економічному розвитку країни, визначення сутності і змісту державної політики щодо підприємництва, створення механізмів впливу на процеси формування підприємницького середовища, зокрема належних умов для діяльності суб'єктів господарювання.

На нашу думку, головний зміст підприємництва як фундаментальної основи конституційного ладу складає саме конституційне право громадян на підприємницьку діяльність. Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен

має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку.

В системі джерел правового регулювання малого та середнього підприємництва важливе значення відіграють кодифіковані нормативно-правові акти, а саме ГК та ЦК України, які набрали чинності 01 січня 2004 року [3; 20], а також ПК України.

Із набранням законної сили ГК України втратили чинність Закони України «Про підприємництво» та «Про підприємства в Україні», що було здійснено з метою усунення дублювання та колізії в законодавстві про підприємницьку діяльність.

Чинний ГК України встановлює, відповідно до Конституції України, правові основи господарської діяльності або господарювання, які базуються на різноманітності господарювання різних форм власності, де предметом регулювання є господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання. Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Згідно з ч. 2 ст. 3 ГК України господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями [3]. При цьому законодавець не обмежився цим, а представив у ст. 42 ГК України легальну дефініцію підприємництва – «... це самостійна, ініціативна, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами

господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [3].

Легальна дефініція поняття підприємництва має важливе значення для правової кваліфікації відносин та вирішення питання про те, чи є здійснювана господарська діяльність підприємницькою чи ні. Хоча труднощі такого порядку зустрічаються у правозастосовчій практиці, однак вони не носять розповсюдженого характеру, оскільки в ст. 42 ГК України міститься розгорнуте визначення підприємництва, що як вихідна правова норма-дефініція поряд з іншими первинними (відправними) нормами визначає основи правового впливу в сфері підприємництва.

Доцільно зауважити, що поряд з законодавчою дефініцією, норми ст. ст. 42-44 ГК України доповнюють дане визначення низкою ознак та принципів провадження такої діяльності. Отже, фактично обсяг легального визначення поняття підприємницької діяльності значно розширений за рахунок положень, що містяться в інших статтях ГК України, які регулюють як підприємництво, так і в цілому господарську діяльність.

З врахуванням об'єкта та предмета нашого дослідження, доцільно також зазначити, що саме у ГК України (ст. 55), а не у спеціальному ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» представлена класифікація суб'єктів господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік на суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Безпосередньо правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва на рівні законів встановлені у ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» [5], ЗУ «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [37].

Окрім вищеназваних спеціальних законів, нормативно-правову базу, що регулює мале та середнє підприємництва в Україні становить масив законів, що регулюють різні питання провадження підприємницької

діяльності, як то: ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»; ЗУ «Про ліцензування видів господарської діяльності»; ЗУ «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»; ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»; Закон України «Про підтвердження відповідності»; ЗУ «Про стандартизацію»; ЗУ «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»; ЗУ «Про ціни і ціноутворення»; ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції»; ЗУ «Про господарські товариства»; ЗУ «про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»; ЗУ «Про фермерське господарство»; ЗУ «Про режим іноземного інвестування»; ЗУ «Про холдингові компанії в Україні» та інші.

Окреме місце в правовому механізмі посідають міжнародні джерела, а саме Угода про асоціацію України з ЄС, в якій у ст. 378 йдеться про необхідність приділення особливої уваги в удосконаленні політики щодо малого та середнього підприємництва: «... сторони розвивають та зміцнюють співробітництво з питань політики у сфері промисловості та підприємництва і таким чином покращують умови для підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання з особливою увагою до малого та середнього підприємництва. Поглиблене співробітництво має покращити адміністративну структуру та нормативно-правову базу для українських і європейських суб'єктів господарювання в Україні та ЄС та повинно ґрунтуватися на політиці ЄС щодо розвитку малого та середнього підприємництва та промисловості з урахуванням визнаних на міжнародному рівні принципів та практики в цих сферах...» [38].

Отже, Україна взяла на себе зобов'язання модернізувати державну політику в сфері малого та середнього підприємництва, враховуючи міжнародні принципи та стандарти ЄС.

Доцільно також зазначити, що актуальні пропозиції стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва містяться у нещодавно схваленій Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року, яка спрямована

на удосконалення державної політики у сфері розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва як ключового сектору вітчизняної економіки в умовах повномасштабної війни шляхом створення умов для сталого розвитку, створення доданої вартості та цифрової трансформації, полегшення доступу до фінансування, підтримки зростання суб'єктів малого і середнього підприємництва на внутрішньому та зовнішньому ринку, особливо на внутрішньому ринку ЄС. В Стратегії сформульовано чотири стратегічних цілі:

- відновлення та полегшення процесу ведення бізнесу;
- сприяння інноваційному розвитку, цифровій трансформації та «зеленому переходу»;
- розвиток людського капіталу та культури підприємництва;
- посилення конкурентоспроможності та збільшення експорту [2].

Для досягнення цілей, передбачених у Стратегії пропонується вжити низку операційних заходів, серед яких удосконалення правового забезпечення провадження малого та середнього підприємництва в Україні, а саме:

- законодавче регулювання системи страхування воєнних ризиків;
- імплементація в законодавство України вимог ЄС щодо функціонування краудфандингових платформ та уможливлення роботи платформ колективного інвестування в Україні;
- затвердження нормативно-правових актів щодо спрощеної процедури емісії, публічної пропозиції та допуску до торгів на організованих ринках капіталу для цінних паперів малого та середнього підприємництва;
- законодавче врегулювання діяльності Фонду розвитку підприємництва з метою посилення його інституційної спроможності;
- розроблення законопроекту з питань створення прозорих правил для бізнесу;
- розроблення законопроекту з питань визначення малого та середнього підприємництва для приведення у відповідність з вимогами ЄС

- імплементація Регламенту ЄС)2020/852 щодо створення основи для сприяння сталому інвестуванню;
- створення нормативної бази для реалізації державної політики підтримки соціального та сімейного підприємництва тощо.

Таким чином, сучасний нормативно-правовий механізм державного регулювання малого та середнього підприємництва опосередковується двома напрямками. Перший напрям регламентує порядок реалізації права на підприємництво, гарантуючи його непорушність і визначаючи правове положення суб'єктів мікро-, малого та середнього бізнесу. Другий - визначає цілі, організаційно-правові засоби, методи і прийоми впливу держави на упорядкування відносин щодо здійснення підприємництва.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Сучасний стан розвитку малого та середнього підприємництва в Україні

У стратегічному документі щодо державної підтримки малого і середнього підприємництва на період до 2027 року мале та середнє підприємництво визначено як основа української економіки, що забезпечує дві третини доданої вартості і більше ніж 80 відсотків робочих місць. Розвиток малого і середнього підприємництва стимулює конкуренцію на ринку і відповідне зростання конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу економіки, сприяє зміцненню середнього класу в суспільстві [2].

Важко не погодитись із цим твердженням, адже надважливість малого і середнього бізнесу для розвитку вітчизняної економіки обумовлена низкою чинників. Вони забезпечують економічну стабільність країни, наповнюють бюджети, створюють робочі місця, насичують ринок товарами та послугами, формують конкурентне середовище. Малий та середній бізнес демонструє мобільність в умовах сучасних викликів, адаптується до змін ринку, впроваджує сучасні цифрові технології.

Розвиток малого та середнього підприємництва, на думку Л. Яценко, сприяє формуванню середнього класу, становленню громадянського суспільства, зменшенню соціальної нерівності та напруги, прискоренню демократизації ринкових відносин та забезпеченню соціальної стійкості [39].

В нещодавно схваленій урядом Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року до переваг розвитку малого і середнього підприємництва називають:

- стійкість малого і середнього підприємництва, поступове економічне відновлення та відбудова;
- часткове відновлення попиту на товари і послуги;
- збереження загальної макрофінансової стабільності;
- наявність розгалуженої інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва;
- доступність державних програм підтримки, що спрямовані на задоволення потреб малого і середнього підприємництва у фінансуванні («Доступні кредити 5-7-9 %», «єРобота»);
- доступ до міжнародної допомоги та підтримки, доповнення державної підтримки за рахунок грантів та інших програм від партнерів з розвитку та фінансових інституцій;
- готовність споживачів підтримати бізнес в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України [2].

В умовах довготривалої війни діяльність суб'єктів малого та середнього бізнесу зазнала значних трансформацій. Пройшовши етап стабілізації та адаптації до перших шоків від військового вторгнення, суб'єкти малого та середнього підприємництва прилаштовуються до економіки воєнного часу. У 2024 році виклики і загрози, перед якими опинились суб'єкти малого та середнього бізнесу, пов'язуються, в першу чергу, із безпосереднім деструктивним впливом воєнних дій, а саме: фізичне руйнування основних засобів та економічної інфраструктури, неможливістю здійснювати господарську діяльність в умовах воєнних дій на локальних напрямках, нестача кваліфікованої робочої сили та ін.

Про подібні ризики та виклики йдеться і у Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року. Відповідно до даного документа слабкими сторонами розвитку малого і середнього підприємництва на сучасному етапі є:

- тривалий вплив повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка залишається серйозним викликом, що призводить до перебоїв у ланцюгах постачання та енергопостачанні;
- обмежений доступ до робочої сили у зв'язку з вимушеним переміщенням населення внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України;
- фінансові обмеження, високі ринкові відсоткові ставки, жорсткі умови кредитування та загальний рівень ризиків, що не дає змоги малому і середньому підприємництву залучити фінансування для власного розвитку;
- існування недобросовісної конкуренції, пов'язаної із зменшенням собівартості продукції або кількістю послуг окремими суб'єктами господарювання внаслідок уникнення виконання обов'язків, передбачених законодавством, щодо належного оформлення трудових відносин і створення здорових і безпечних умов праці;
- надмірний тиск державних, зокрема правоохоронних органів [2].

Функціонування малого та середнього бізнесу в таких умовах не могло не вплинути на загальні показники активності бізнесу в країні. За офіційними даними Офісу з розвитку підприємництва та експорту та Центру розвитку інновацій станом на січень 2024 року Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) становить 37,3 (зі 100 можливих). Даний індекс UBI демонструє активність бізнесу, його спроможність нарощувати товарооборот, створювати робочі місця. Якщо показник нижче 50, це свідчить про негативні очікування бізнесу від подальшого розвитку подій. На думку аналітиків, індекс дещо зріс порівняно з попередньою хвилею дослідження (36,3), але залишається нижче локального максимуму, зафіксованого в серпні 2023 року (38,2). Таке низьке значення індексу свідчить про втому бізнесу від невизначеності й стагнації ситуації на ринку. Бізнес перестав накопичувати товарні запаси, а відповідне падіння спостерігається від червня 2022 року [40].

Дослідження, проведене в грудні 2023 – січні 2024 рр. у межах проекту Програми розвитку ООН «Підтримка України», свідчить про наступне. Якщо

до повномасштабного російського збройного вторгнення п'ята частина бізнесу (22,3 %) оцінювала свій фінансово-економічний стан як задовільний чи поганий, то наприкінці 2023 р. таких підприємств налічувалось уже 78,1%. Лише 36,5 % підприємств малого та середнього бізнесу в Україні продовжували працювати під час війни, а 6 % були вимушені припинити діяльність більше ніж на один рік. Найдужче постраждали підприємства Східного та Південного регіонів. Так, на сході країни через воєнні дії 18,2 % підприємств були змушені призупинити свою діяльність на 12 місяців, а то й на довший період, на півдні частка таких підприємств становила 12,7 %. Найбільших втрат зазнали сектори будівництва й транспорту, громадського харчування й туризму, найменше постраждали ІТ-сектор і сільське господарство [39].

Вітчизняні суб'єкти мікро-, малого та середнього підприємництва зазнали значного втрат через повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022 року. Втрата величезної території, евакуація громадян, втрата окремих підприємств, розрив економічних зв'язків і торгова блокада з боку Росії та Білорусі призвели до 29% падіння ВВП України за перший рік війни. Таким чином, 31,7% підприємств повністю або майже повністю припинили свою діяльність, а решта компаній, що працювали, зазнали падіння обороту на 31,2% порівняно з 2021 роком.

Згідно з останнім дослідженням Advanter Group, майже 91 % підприємств відновили свою діяльність з початку війни. У жовтні 2023 року робота лише 9,6 % підприємств все ще була призупинена або вони були на межі закриття порівняно з 33,8 % та 46,8 %, закритими у вересні 2022 року та червні 2022 року відповідно. Це вказує на те, що країна повертається на шлях зростання, а зростання ВВП у другому та третьому кварталах 2023 року підтримує цю тенденцію. Як зазначають дослідники, після обвалу у 2022 році кількість як юридичних осіб, так і ФОПів у 2023 році зросла на 2 % [41].

Порівняльна інформація щодо кількості зареєстрованих юридичних осіб та ФОПів як по Україні, так і по Вінниці представлена у вигляді таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Кількість зареєстрованих юридичних осіб та ФОП за період з 01.10.2022 по 01.10.2023 рр.*

Назва регіону	Загальна кількість осіб станом на 1 жовтня 2022 року	Загальна кількість осіб станом на 1 жовтня 2023 року	Зміна %
Кількість зареєстрованих юридичних осіб			
Україна	1 458 248	1 488 098	2,0
Вінниця	34 864	35 718	2,4
Кількість зареєстрованих ФОП			
Україна	1 409 430	1 549 858	10,0
Вінниця	47 664	54 802	15,0

*складено автором за даними Мінекономіки та Держкомстату України

Аналіз офіційних статистичних даних дає підстави констатувати, що навіть попри війну у 2023 році відбулось значне (10%) зростання ФОПів.

Щодо тенденцій у 2024 році, то майже 194 тис. ФОПів зареєструвались за 8 місяців 2024 року відповідно до офіційних даних. За цей же період закрилося більше 120 тис. ФОПів. Спостерігається загальна тенденція - більш ніж третина нових справ закриваються у перший рік роботи. 193 192 нові ФОПи було зареєстровано від початку 2024 року. Це навіть більше, ніж до початку повномасштабної війни, коли саме за той самий період відкрилось 186 144 нових справ [42].

Наразі кількість нових справ в 1,6 разів більша, аніж закритих. Так, 120 154 ФОПи закрилось в Україні від початку 2024 року. Найбільше

постраждали новостворені підприємства: з тих, що були відкриті торік, закрилося 24,5%, а з тих, що відкрилися цього року, - 13,7%.

Отож, є підстави констатувати, що після суттєвого спаду на початку великого вторгнення рф, кількість нових реєстрацій стабілізувалася і майже зберігається на одному рівні.

3.2. Шляхи державної підтримки малого та середнього бізнесу в умовах війни

Спад ділової активності суб'єктів малого та середнього підприємництва, в першу чергу, обумовлений тривалими воєнними діями. Цій загальній тенденції сприяла низка факторів, а саме: знищення виробничих потужностей, переміщення бізнесу, матеріально-технічні обмеження, фінансові труднощі, обмежений доступ до ресурсів і зниження попиту.

Про наявність низки проблем та чинників, які гальмують розвиток малого та середнього бізнесу в Україні йдеться як у нормативно-правових актах, що прийняті з метою державної підтримки малого і середнього підприємництва, так і безпосередньо самими підприємцями.

Враховуючи об'єкт та предмет дослідження, дослідження негативних факторів, які заважають відновленню та розвитку підприємництва в надскладних воєнних умовах потребує аналізу цих чинників, адже визначення природи цих бар'єрів дозволить розробити модерний механізм державного регулювання малого та середнього підприємництва, який би врахував сучасні ризики та загрози.

Аналіз положень спеціальних нормативно-правових актів, а саме програмних та стратегічних документів (Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні) дає підстави говорити про те, що багато років

поспіль існують ті ж самі негативні чинники, які заважають відновленню та розвитку малого та середнього бізнесу. Це дає підставі констатувати не лише бездіяльність держави та визнання самим законодавцем невирішеності проблем. В таблиці 3.2. представлений огляд чинників, які заважають бізнесу відновлюватись та розвиватись.

Таблиця 3.2

Чинники, які заважають розвитку малого та середнього підприємництва*

Чинниками, які заважають розвитку малого та середнього підприємництва		
ЗУ «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21.12.2000 р.	Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках» від 30.08.2024 р.	За результатами опитування суб'єктів малого та середнього підприємництва
відсутність чітко сформульованої через систему правових актів державної політики у сфері підтримки малого підприємництва	тривалий вплив повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка залишається серйозним викликом, що призводить до перебоїв у ланцюгах постачання та енергопостачанні	непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку — 46,1%
збільшення адміністративних бар'єрів (реєстрація, ліцензування, сертифікація, системи контролю і дозвільної практики, регулювання орендних відносин тощо);	обмежений доступ до робочої сили у зв'язку з вимушеним переміщенням населення внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України;	перешкоди з боку регуляторних та/або фіскальних органів — 26,1%
відсутність реальних та дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки;	фінансові обмеження, високі ринкові відсоткові ставки, жорсткі умови кредитування та загальний рівень ризиків, що не дає змоги малому і середньому підприємству залучити фінансування для власного розвитку;	відсутність достатнього капіталу — 32,4%
надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання	надмірний тиск державних, зокрема правоохоронних органів.	непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу — 34,0%
надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності;	існування недобросовісної конкуренції, пов'язаної із зменшенням собівартості продукції або кількістю послуг окремими суб'єктами господарювання внаслідок уникнення виконання обов'язків, передбачених законодавством, щодо належного оформлення трудових відносин і створення здорових і безпечних умов праці;	високі податки і збори — 23,2%
непевненість підприємств у стабільності умов ведення бізнесу		недоступність кредитних коштів, зокрема програми 5-7-9 тощо — 23,0%
		відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів — 49,7%

*складено автором

Порівняльно-правовий аналіз положень спеціальних нормативно-правових актів, що представлені у таблиці 3.2 дає підстави говорити, що перелік негативних чинників лише збільшився, зокрема мова йде про повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що без сумніву значно вплинуло на бізнес-середовище. Безперечно, деструктивні процеси, пов'язані з повномасштабною війною, звужують можливості нормального функціонування бізнесу. Нажаль, продовжують існувати ті перепони, що гальмують розвиток підприємництва, які були визнані законодавцем ще у Національній програмі сприяння розвитку малого підприємництва в Україні від 2000 року, а саме: відсутність реальних та дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки; надмірне втручання органів державної влади в діяльність суб'єктів господарювання; надмірний податковий тиск і обтяжлива система звітності.

Заслуговують на увагу результати опитування самих підприємців щодо основних факторів, що заважають бізнесу відновлюватися. Найбільше заважає бізнесу відновлюватися нестача фінансових ресурсів у країні, а саме - неплатоспроможність клієнтів, недоступність кредитних коштів і власного капіталу бізнесу тощо. 46,1% вказують на непрогнозованість розвитку подій, а 34% - на непередбачуваність дій держави, які можуть погіршити ситуацію для бізнесу. Порівнюючи з листопадом, суттєвішою проблемою для бізнесу стає непередбачуваність дій держави - 34% (26% у лютому 2024 року). Суттєво зросли ризики й проблеми, пов'язані з податковою та митною системами [41].

На думку підприємців, опитаних з ініціативи Центру розвитку інновацій та Офісу з розвитку підприємництва та експорту на національній платформі Дія.Бізнес, 69% вважають найбільш пріоритетним завданням для влади - знищення корупції, 48,0% - покращення доступу до кредитних ресурсів, здешевлення ресурсів. Також значна частка підприємців вказала на необхідність проведення судової реформи (40,9%) та податкової реформи 10-10-10(+3) (28,7%), внесення змін у роботу податкової. [43].

Заслуговують на увагу також результати дослідження за методологією Advanter Group, що були проведені 2023 році в межах Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України. За результатами опитування було сформульовано 7 головних чинників, що заважають розвивати бізнес:

1. відсутність платоспроможних клієнтів (50,5%);
 2. непрогнозованість ситуації – 48,4%;
 3. відсутність достатнього капіталу – 40,4%;
 4. непередбачувані дії держави – 26%,
 5. недоступність кредитних програм, які оголошені Урядом – 25.8%;
 6. недоступність грантових програм, які оголошені Урядом;
 7. перешкоди з боку регуляторних та фіскальних органів – 19.4%.
- [44, с. 5].

Представлені вище результати досліджень, дають підстави стверджувати, що саме суб'єкти малого та середнього підприємництва є найбільш чутливими до стану економічного середовища, вони першими реагують на будь-які зміни та кризові явища. Війна внесла зміни в усі сфери підприємницької діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу, включно фінансову, виробничу, логістичну, комунікаційну, інформаційну, інноваційну, організаційну. Суб'єкти підприємництва відчують руйнівні наслідки війни та в умовах невизначеності мають реагувати на численні ризики й виклики задля збереження, відновлення й розвитку свого виробничого потенціалу та збереження робочих місць.

На нашу думку, відновленню та розвитку підприємницької діяльності в таких умовах має сприяти запровадження урядом економічної політики воєнного часу, яка спрямована на дієву підтримку малого й середнього підприємництва через інструментарій податкових преференцій, субсидованого кредитування, грантові проєкти тощо. Доцільність подальших дій щодо забезпечення сприятливих умов для відновлення й розвитку малого

та середнього бізнесу підтверджується його стійкістю та здатністю в надскладних умовах виконувати важливі соціально-економічні функції. Нині розвиток бізнесу значною мірою залежить від ефективності рішень державної влади. Завдання держави – швидко реагувати на мінливе середовище, обирати правильні інструменти й методи контролю, підтримки подолання викликів та перешкод у сфері функціонування середнього і малого бізнесу. Це забезпечить його успішне функціонування, сприятиме стійкості економіки країни в період війни та формуванню міцних підвалин для побудови в майбутньому економічно сильної України.

Л. Яценко слушно формулює ключові завдання держави щодо державного регулювання підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в умовах сучасних викликів, а саме:

1. Запобігання тискові правоохоронних органів на бізнес та мінімізація корупції в регуляторній сфері, які призводять до значних економічних втрат та зменшення потенційних надходжень до державного бюджету.

2. Сприяння розширенню інструментів фінансування бізнесу та страхування ризиків, у т. ч. воєнних, розширення можливостей для кредитування від банківського сектора, отримання фінансування через донорські проєкти та гранти тощо, що є особливо важливим для бізнесу задля вирішення завдань відновлення після руйнувань і втрат.

3. Упровадження оптимальної моделі бронювання працівників, що дає можливість у цифровий спосіб (е-бронювання) оперативно забронювати від призову військовозобов'язаного, який своєю працею сприяє обороноздатності країни.

4. Сприяння розширенню участі середнього та малого бізнесу в міжнародній торгівлі.

5. Упровадження системи підтримки та стимулювання підприємництва на територіях можливих бойових дій, у деокупованих громадах.

6. Реалізація заходів, спрямованих на підвищення прозорості та ефективності бюджетних програм підтримки бізнесу, проведення моніторингу та контролю ефективності витрачання коштів на такі програми.

7. Розвиток інструментів для забезпечення гнучкості ринку праці.

8. Реалізація стратегій щодо створення робочих місць і умов для гідної праці на національному, регіональних та місцевих рівнях. [39, с. 11].

В Програмі розвитку ООН в Україні, сформульованій за результатами оцінки впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні названі наступні практичні заходи, необхідні для ефективного вирішення проблем, що гальмують відновлення та розвиток мікро-, малого та середнього підприємництва:

1. Зменшення невизначеності на всіх рівнях, зокрема у зв'язку з усуненням наслідків війни та адаптацією до умов, що склалися. Підприємці прагнуть зменшити регулювання, щоб підвищити свою здатність гнучко реагувати на нові виклики та невизначеність.

2. Надання гарантії з боку держави, що певні нормативні акти щодо діяльності малого та середнього бізнесу залишатимуться стабільними. Це особливо важливо для державних програм кредитування, які пропонують пільгові кредити на рік, але без гарантії наявності коштів для наступного кредиту, що змушує бізнес накопичувати надлишкові ресурси замість того, щоб інвестувати їх у своє зростання і розвиток.

3. Важливо, щоб уряд усунув поширену практику оптимізації податків великими підприємствами або ухилення від сплати податків на оплату праці, використовуючи законодавчі прогалини в нормативно-правових актах щодо суб'єктів малого та середнього підприємництва. Для цього потрібні дії з боку уряду, тому податкові переваги надаються лише справжнім суб'єктам малого та середнього бізнесу, що запобігає недобросовісним практикам і створює рівні умови для підприємств будь-якого розміру.

4. Для стимулювання зростання малого та середнього підприємництва надзвичайно важливим є відновлення попиту на товари та послуги, чого

можна досягти через заохочення повернення ВПО, працівників та студентів в Україну. Це дозволить малим і середнім підприємствам збільшити оборот, розпочати нові прибуткові види діяльності та сприяти економічному розвитку України. Малий та середній бізнес очікує від держави конкретних заходів щодо стимулювання добровільного повернення громадян України на батьківщину.

5. Підтримка бізнес-асоціацій, які можуть колективно збирати та аналізувати ринкову інформацію, є життєво важливою. Ці асоціації можуть відігравати значну роль у розробці та наданні конкретних рекомендацій державним організаціям щодо наявних стимулів для економічного розвитку та усунення перешкод для бізнесу, таким чином сприяючи створенню більш сприятливого середовища для зростання та розвитку бізнесу. [41, с. 54-55].

Доцільно зазначити, що ці вищезазначені практичні заходи стосуються мікро-, малого та середнього підприємництва та є актуальними та оптимально ефективними для всіх господарюючих суб'єктів. Досягнення відновлення, зростання та макрофінансової стабільності залежить від розвитку міцної економіки з високим компонентом доданої вартості (зокрема за рахунок розвитку малого та середнього бізнесу).

ВИСНОВКИ

Дослідження механізму державного регулювання малого та середнього підприємництва в умовах воєнного стану, інтеграції до ЄС та розбудови цифрової економіки надало нам можливість сформулювати наступні висновки:

1. Мале і середнє підприємництво є основою української економіки, що забезпечує дві третини доданої вартості і більше ніж 80 відсотків робочих місць. Малий і середній бізнес забезпечують економічну стабільність країни, наповнюють бюджети, створюють робочі місця, насичують ринок товарами та послугами, формують конкурентне середовище, сприяють розвитку інноваційного потенціалу країни та сприяють зміцненню середнього класу в суспільстві. Важливість малого і середнього підприємництва для розвитку української економіки, підвищення рівня життя людей, забезпечення стійкості та обороноздатності держави, а також виклики, з якими мале і середнє підприємництво стикається внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ та у зв'язку з процесом інтеграції до ЄС, обумовили потребу у прийнятті в серпні 2024 року Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року.

2. Слід констатувати, що саме суб'єкти малого та середнього підприємництва є найбільш чутливими до стану економічного середовища, вони першими реагують на будь-які зміни та кризові явища. Війна внесла зміни в усі сфери діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу, включно фінансову, виробничу, логістичну, комунікаційну, інформаційну, інноваційну, організаційну. Суб'єкти підприємництва відчують руйнівні наслідки війни та в умовах невизначеності мають реагувати на численні ризики й виклики задля збереження, відновлення й розвитку свого виробничого потенціалу та збереження робочих місць.

3. Негативні фактори, які гальмують відновлення та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні нами виявлені в ході дослідження нормативно-правових актів, офіційної статистичної інформації Мінекономіки, Держкомстату та за результатами опитування самих підприємців. До виявлених нами негативних чинників відносяться:

- тривалий вплив повномасштабної війни, яка залишається серйозним викликом і призводить до перебоїв у ланцюгах постачання та енергопостачанні;
- обмежений доступ до робочої сили у зв'язку з вимушеним переміщенням населення внаслідок війни;
- фінансові обмеження, високі ринкові відсоткові ставки, жорсткі умови кредитування та загальний рівень ризиків, що не дає змоги малому і середньому підприємництву залучити фінансування для власного розвитку;
- надмірний тиск державних, зокрема правоохоронних органів та перешкоди з боку регуляторних та/або фіскальних органів.

Самі ж представники малого та середнього підприємництва серед основних факторів, що заважають бізнесу відновлюватися в умовах воєнного стану називають: неплатоспроможність клієнтів; недоступність кредитних коштів і власного капіталу; непрогнозованість розвитку подій; непередбачуваність дій держави, які можуть погіршити ситуацію для бізнесу; високий рівень корупції; високий рівень податків і зборів; необхідність проведення судової реформи та податкової реформ.

Підсумовуючи, слід об'єктивно констатувати, що відновленню та розвитку підприємницької діяльності в таких умовах має сприяти запровадження урядом економічної політики воєнного часу та дієвого механізму державного регулювання малого й середнього підприємництва через інструментарій податкових преференцій, субсидованого кредитування, грантові проекти тощо. Нині розвиток бізнесу значною мірою залежить від ефективності рішень державної влади. Завдання держави – швидко реагувати на мінливе середовище, обирати правильні інструменти й методи контролю,

підтримки подолання викликів та перешкод у сфері функціонування середнього і малого бізнесу.

Практичними інструментами механізму державного регулювання малого і середнього підприємництва в умовах війни, на нашу думку, має стати:

1. Запобігання тискові правоохоронних органів на бізнес та мінімізація корупції в регуляторній сфері, які призводять до значних економічних втрат та зменшення потенційних надходжень до державного бюджету.

2. Сприяння розширенню інструментів фінансування бізнесу та страхування ризиків, у т. ч. воєнних, розширення можливостей для кредитування від банківського сектора, отримання фінансування через донорські проекти та гранти тощо, що є особливо важливим для бізнесу задля вирішення завдань відновлення після руйнувань і втрат.

3. Упровадження оптимальної моделі бронювання працівників, що дає можливість у цифровий спосіб (е-бронювання) забронювати працівника, який своєю працею сприяє обороноздатності країни.

4. Сприяння розширенню участі середнього та малого бізнесу в міжнародній торгівлі.

5. Упровадження системи підтримки та стимулювання підприємництва на територіях можливих бойових дій, у деокупованих громадах.

6. Реалізація заходів, спрямованих на підвищення прозорості та ефективності бюджетних програм підтримки бізнесу, проведення моніторингу та контролю ефективності витрачання коштів на такі програми.

7. Розвиток інструментів для забезпечення гнучкості ринку праці.

8. Реалізація стратегій щодо створення робочих місць і умов для гідної праці на національному, регіональних та місцевих рівнях

На нашу думку, запровадження вище запропонованих заходів забезпечить успішне функціонування малого та середнього бізнесу, сприятиме стійкості економіки країни в період війни та формуванню міцних підвалин для побудови в майбутньому економічно сильної України.